

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТОМОНИДАН ТАКЛИФ ЭТИЛАЁТГАН ЧАКАНА ХИЗМАТЛАР ДИНАМИКАСИ ТАҲЛИЛИ

Райимназаров Салоҳиддин Давирбек ўғли

Тошкент молия институти мустақил тадқиқотчиси
rayimnazarov95@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7257-3973>

ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF RETAIL SERVICES OFFERED BY COMMERCIAL BANKS

Rayimnazarov Salokhiddin Davirbek

An independent researcher at the Tashkent Financial Institute.
rayimnazarov95@list.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7257-3973>

JEL Classification: E5, E58

Аннотация. Бугунги кунда мамлакатимизда замонавий банк хизматлари кўрсатиши таҳлили ҳамда ривожлантириши йўналишлари келтирилган. Эътироф этиши лозимки, банк фаолиятининг иқтисодий моҳияти “маҳсулот”, “хизмат”, “товар” тушунчалари билан чамбарчас боғлиқ. Банк фаолиятида юзага келаётган муаммоларни назарий жиҳатдан тадқиқ этишида ушбу тушунчалар одатда, номақбул тарзда қўлланилади; уларнинг баъзилари умумлаштирилиб юборилади. Умуман олганда, бундай ҳолат нафақат бизнинг шароитимизга, балки умумжаҳон банк фаолияти назарияси ва амалиётига хос бўлган жиҳат ҳисобланади. Кўрсатилган тушунчалар ҳам назарий ҳам амалий жиҳатдан банк фаолиятининг асосини ташкил этади.

Банк фаолияти назарияси ва амалиётида асосан банк маҳсулоти, банк операцияси ва банк хизмати тушунчаларидан кенг фойдаланилади. Аммо уларнинг негизда товар тушунчаси ётади. Товар моҳиятан тарихан юзага келган моддий қимматликларнинг маҳсулот ва хизматлар кўринишидаги иқтисодий шакли ҳисобланади. Товарлар ва уларнинг

ишлаб чиқарилиши муайян шароитда, яъни ижтимоий меҳнат тақсимотининг йирик уч босқичи орқали ривожланиши, ишлаб чиқариши воситаларига хусусий мулкнинг пайдо бўлиши чоғида юзага келади. Меҳнат тақсимотининг уч йирик босқичининг бош натижаси меҳнат унумдорлигининг кўтарилиши бўлди. Меҳнат унумдорлигининг ошиши нафақат шахсий истеъмол учун етарли миқдордаги маҳсулот, балки қўшимча – ишлаб чиқарувчи истеъмолдан ортиқча маҳсулот – ишлаб чиқариши имкониятини яратди. Ортиқча маҳсулот – ишлаб чиқарувчилар ва ушбу ортиқча маҳсулотлар истеъмолчилари ўртасида маҳсулот айрбошлаш жараёнининг пайдо бўлишига реал асосдир.

Abstract. Today, the analysis and development directions of modern banking services in our country are presented. It should be recognized that the economic nature of banking activity is closely related to the concepts of "product", "service", "goods". In the theoretical research of the problems arising in the banking activity, these concepts are usually used inappropriately; some of them are summarized. In general, such a situation is an aspect characteristic not only of our

conditions, but also of the theory and practice of banking worldwide. These concepts form the basis of banking activity both theoretically and practically.

The concepts of banking products, banking operations and banking services are widely used in the theory and practice of banking. But they are based on the concept of goods. Commodity is essentially the economic form of historically created material values in the form of products and services. Goods and their production occur under certain conditions, that is, during the development of the social division of labor through three major stages, and the emergence of private ownership of the means of production. The main result of the three major stages of the division of labor was an increase in labor productivity. The increase in labor productivity made it possible to produce not only a sufficient amount of products for personal consumption, but also additional products - products in excess of producer consumption. Surplus product is the real basis for the emergence of the process of product exchange between producers and consumers of these surplus products.

Калим сўзлар. банк, банк тизими, анъанавий банк хизматлари, замонавий банк хизматлари, интернет-банкнинг, СМС-банкнинг, банк маркетинги.

Keywords. banking, banking system, traditional banking services, modern banking services, internet banking, SMS banking, bank marketing.

Кириш. Пандемия ва пандемиядан сўнгги даврда тижорат банклари чакана хизматлари бозорида икки асосий тенденция юзага келди. Биринчи тенденция, фикримизча, чакана истеъмолчиларга хизматларни таклиф этишда финтех ва рақамли технологияларнинг кенг кўламда

кўлланилиши ва инсон омили таъсирини пасайтириш билан боғлиқ. Одатда бундай хизматлар рақамли банклар томонидан таклиф этилади. Иккинчи тенденция, инсон ҳаётининг барча жабҳаларини рақамлаштириш ҳамда юқори технологияларнинг кириб келиши натижасида инсон меҳнатига бўлган талаб, келажак проекциясини шакллантириш юзасидан қарорларни қабул қилишда инсон иштироки даражасининг пасайиб бориши натижасида юзага келди. Мазкур тенденция чакана банк хизматлари соҳасида миждозлар билан бевосита мулоқотни тикланишида ўз ифодасини топади.

Ушбу тенденцияларни эътиборга олган ҳолда мақоламизда қуйидаги масалаларни кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз:

1. Тижорат банклари фаолиятида трансформацион жараёнларнинг кучайиб бориши шароитида таклиф этилаётган хизмат ва маҳсулотларнинг иқтисодий моҳиятига аниқлик киритиш ҳамда уларнинг таркибида чакана хизматларнинг тугган ўрни ва аҳамиятини баҳолаш;

2. Чакана банк хизматлар бозорида фаолият юритувчи ташкилотлар томонидан таклиф этилаётган хизмат ва маҳсулотлар тури ва таркибини аниқлаш.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимида миждозларга тақдим этиладиган электрон банк хизматларини кўрсатиш борасида тизимли ишлар ташкил этилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги "2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида"ги ПФ-5992-сонли Фармонида "Ўзбекистон

Республикасининг банк тизимини ислох қилишнинг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралиб, банк хизматларини модернизатсия қилиш, самарали инфратузилма яратиш ва банклар фаолиятини автоматлаштириш, шунингдек, банкларнинг асосий фаолият тури билан боғлиқ бўлмаган функцияларини босқичма-босқич бекор қилиш орқали банк тизимининг самарадорлигини оширишга жуда катта эътибор берилмоқда [1]. Шунингдек, замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, тижорат банкларининг бизнес жараёнларини автоматлаштириш ва масофавий банк хизматлари турларини кенгайтириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш; назорат юкларини, шу жумладан банкларнинг регулятор ва давлат органлари билан ахборот алмашинувини такомиллаштириш ҳамда ҳисоботларни шакллантириш жараёнларини соддалаштириш ва автоматлаштириш орқали уларни тақдим этиш билан боғлиқ бўлган юкларни камайтириш; масофавий банк хизматлари, шу жумладан контактсиз тўловлар сони ва қамровини кенгайтириш; автоматлаштирилган скоринг тизими, рақамли идентификациялаш ва кредит конвейеридан кенг фойдаланиш; банк маълумотлари ва тизимларининг ахборот хавфсизлигини кучайтириш; банк соҳасидаги янги контсептсия ва технологияларни жорий қилиш (финтех, маркетплейс, рақамли банк)" каби вазифаларнинг белгиланганлиги мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 23-мартдаги "Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар

тўғрисида" ги ПҚ-3620-сонли Қарорида ҳам амалга оширилаётган ислохотлар натижасида банк тизимида хизматлар кўрсатишнинг бозор механизмлари жорий этилаётганлиги, уларнинг турлари кенгайганлиги, тадбиркорлар ва аҳоли учун молиявий очиқлик ошиб бораётганлиги таъкидланган [2]. Шу билан бирга, банк хизматлари истеъмолчиларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига, айниқса, ҳудудларда риюя этиш ҳамда молиявий очиқликни кенгайтириш, шунингдек, хизмат кўрсатиш маданияти ва банк тизимига бўлган ишончни янада оширишда бир қатор муаммо ва камчиликлар кузатилаётганлиги кўрсатилган. Қарорда кўрсатилган муаммоларни бартараф этиш, банк хизматлари истеъмолчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлаш механизмларини янада такомиллаштириш ва инновацион ривожланишнинг тенденцияларини инобатга олган ҳолда молиявий очиқлик даражасини ошириш, банк хизматларининг оммабоплигини оширишни таъминлаш белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг жорий йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида банк тизими рақамли технологияларни қўллаш, янги банк маҳсулотларини жорий этиш ва дастурий таъминотлар бўйича замон талабларидан 10-15 йил орқада қолаётганлиги, банкларда ахборот технологияларини кенг татбиқ этиш, аҳолида банк тизимига нисбатан ишончни шакллантириш кераклиги таъкидланди [3].

Материал ва метод. XX асрнинг 60-70 - йиллари банк хизматлари назарияси ривожланишининг бошланғич босқичи ҳисобланади. Бу пайтда Х.Дуглас Мичиган университетининг "Кредитлаш

соҳасидаги банк сиёсати" (1971 й.), Д.Ревел Уелс университетининг «Рақобат ва банк фаолиятини бошқариш» (1978 й.), Женева университетининг «Жамғарма банкларининг кредит хизматлари» (1974 й.) тадқиқотлари, Ш.Дерейнинг «Британия банклари стратегияси ва халқаро рақобат» асари (1977 й.) ҳамда Г.Браяннинг «Банк соҳасидаги рақобат» тадқиқоти (1970 й.) чоп этилади. Юқорида қайд этилган илмий ишлар банк хизматлари бозори ва унинг банк хизмати сегментини ўрганишга бағишланган [4].

Рақамли банкинг - бу онлайн банкинг ва мобил банкингнинг комбинатсияси. Рақамли банк хизматларидан фойдаланиш харажатларингизни камайтиришга ёрдам беради, чунки бу нафақат пулингизни, балки вақтингизни ҳам тежайди.

Онлайн банкинг - бу ўз қурилмангиздан банк веб-сайти орқали банк хизматларидан фойдаланишни англатади. Бу сизнинг балансингизни текшириш ва банк ҳисобингизга кириш орқали электр тўловини тўлаш имконини беради. Сиз ўзингизнинг онлайн-банкнинг порталингиз орқали кўплаб банкларда кредит ёки кредит карта учун ариза бериш каби қўшимча банк хусусиятларига киришингиз мумкин.

Бугунги кун банк соҳасининг ривожланиш тенденциясини хусусияти - бу бизнесни электрон тарзда юритишга ўтишдир. Бу банк бозорлари тузилмасидаги туб ўзгаришларга олиб келади, шу билан бирга банклар дуч келадиган рискларнинг турли кўринишлари орасидаги нисбатнинг ва ҳатто банк моҳиятининг ўзини ўзгартиришга ҳам қодир. Бу борада илк фундаментал тадқиқот Халқаро ҳисоб-китоблар банки қошида 1974 йили ташкил

этилган Банк назорати буйича Базел қўмитаси томонидан ўтказилди. Мазкур қўмита томонидан электрон банк хизматлари бўйича ишчи гуруҳ ташкил қилинди. "Cross-Border Electronic Banking Issues for Bank Supervisors" маърузалари ушбу гуруҳ фаолиятининг натижасига айланди [5]. Мазкур муаммонинг турли жиҳатларига бошқа нуфузли давлатлараро ташкилотлар, яъни Халқаро валюта жамғармасининг (G10) тадқиқотларида ҳам сезиларли даражада эътибор қаратилган. Ривожланган мамлакатларнинг марказий банклари ва банк ассотсиатсиялари, жумладан, Германия банкларининг федерал иттифоқи ушбу масалаларни ўрганиб, "Studie zum Internet-Online-Banking / E-Commerce", "E-Commerce als Bank dienstleistung" каби илмий маърузаларида натижаларни баён этган [6].

Рақамли банкинг - бу онлайн банкинг ва мобил банкингнинг комбинацияси. Рақамли банк хизматларидан фойдаланиш харажатларингизни камайтиришга ёрдам беради, чунки бу нафақат пулингизни, балки вақтингизни ҳам тежайди.

Онлайн банкинг - бу ўз қурилмангиздан банк веб-сайти орқали банк хизматларидан фойдаланишни англатади. Бу сизнинг балансингизни текшириш ва банк ҳисобингизга кириш орқали электр тўловини тўлаш имконини беради. Сиз ўзингизнинг онлайн-банкнинг порталингиз орқали кўплаб банкларда кредит ёки кредит карта учун ариза бериш каби қўшимча банк хусусиятларига киришингиз мумкин.

Мобил банкинг деганда сиз банкнинг барча хизматлари ва имкониятларидан фойдаланиш учун ўйин бозори ёки иловалар дўконидан юклаб олинган банк мобил иловасидан

фойдаланасиз. Ушбу иловалар онлайн-банкингда мавжуд бўлган бир хил хизматлар ва хусусиятларни тақдим этади.

Банкинг ички тизимлари фаолиятини оптималлаштиришга қаратилган рақамли банкингдаги доминант молиявий технологиялар булутли технология, катта маълумотлар, блокчейн ва сунъий интеллект ҳисобланади. Банклар учун катта маълумотлар технологиясининг роли ўсишда давом этмоқда. Рақамли банкингда катта маълумотлар технологиясидан фойдаланиш мижозларни сегментатсиялаш имконини беради, бу эса маркетинг бюджетини тежаш имконини беради. Мавжуд ресурслардан келиб чиқиб, банкинг бозордаги мавқеини аниқлаш бизга саъй-ҳаракатларни жамлаш ва ҳаракатларни банкинг эришилиши мумкин бўлган бозор улушини қўлга киритишини таъминлайдиган йўналишга йўналтириш имконини беради, бу эса кутилган натижага эришишга ёрдам беради.

Рақамли банкингдаги Big Data технологиялари бизнес-жараёнларни оптималлаштириш ва автоматлаштириш муаммоларини ҳал қилишга қодир, бу эса бир томондан банкларга ресурсларни тежаш имконини беради, иккинчи томондан эса операцион рискларни камайтиради. Бироқ, бу муаммони ҳал қилиш банк муассасаларида замонавий технологияларни талаб қилади, чунки эски тизимлар ортиб бораётган иш юкига бардош бера олмайди, бу эса ахборотни қайта ишлаш имкониятларини ошириш ёки тизимни тўлиқ қайта куришни талаб қилади.

Рақамли банкингда катта маълумотлар технологиясидан фойдаланиш компьютер аппарати

хотирасини кенгайтиришни тақозо этади. Буни ҳал қилиш учун тобора кўпроқ банклар анъанавий сақлаш тизимларидан булутли сақлашдан фойдаланишга ўтмоқда. 2018-йил апрел ойида Microsoft компанияси The Financial Times кундалик газетасига булутли молиявий хизматларни муваффақиятли амалга оширишнинг калити булут хизматларидан фойдаланадиган тўғри тузилмалар, дастурлар ва жараёнларни таъминлаш учун регуляторлар, молия институтлари ва булутли провайдерлар ўртасида яқин ҳамкорлик эканлигини айтди.

Натижалар. Замонавий банк хизматларини ривожланиш йўлларида фойдаланишнинг камчиликлари шундаки, уларнинг мавжудлиги нобанк молия институтларининг ривожланишига ёрдам беради, бу эса анъанавий банкларнинг ривожланиш суръатларининг пасайишига олиб келади. Кўриб чиқилиши керак бўлган асосий камчилик - молиявий технология компанияларининг лицензияланмаганлиги, бу уларнинг рақамли банк соҳасида тартибга солувчи талабларга риоя қилмаслигига олиб келади.

Рақамли банкингда молиявий технологиялардан фойдаланиш таҳдидлари банк ходимлари сонини қисқартириш, автоматлаштирилган тизимлар орқали янги рискларни яратиш, хусусан, сохталаштириш, маълумотлар билан ташқи манипулятсия қилиш хавфи ҳисобланади.

Мобил қурилмалар машҳур бўлиб, қабул қилинар экан, банклар ўз хизматларини мижозларнинг қўлида қўйиш ва ўзларининг мобил банк иловаларини яратишга даъват этилди. ўзининг сўнгги икки йиллик "Америка қандай банклари" бўйича ФДИС маълум қилишича, 2019 йилда

америкаликларнинг 34 фоизи мобил банкингдан ўз ҳисобларига киришнинг асосий усули сифатида фойдаланган.

Тижорат банкларининг ноанъанавий хизматлари банк мижозлари учун кўплаб қулайликларни яратиши билан бир қаторда банклар томонидан кўрсатиладиган хизматлар сифати ошишига ва банк хизматлари турлари кўпайиб боришига бевосита кўмаклашади.

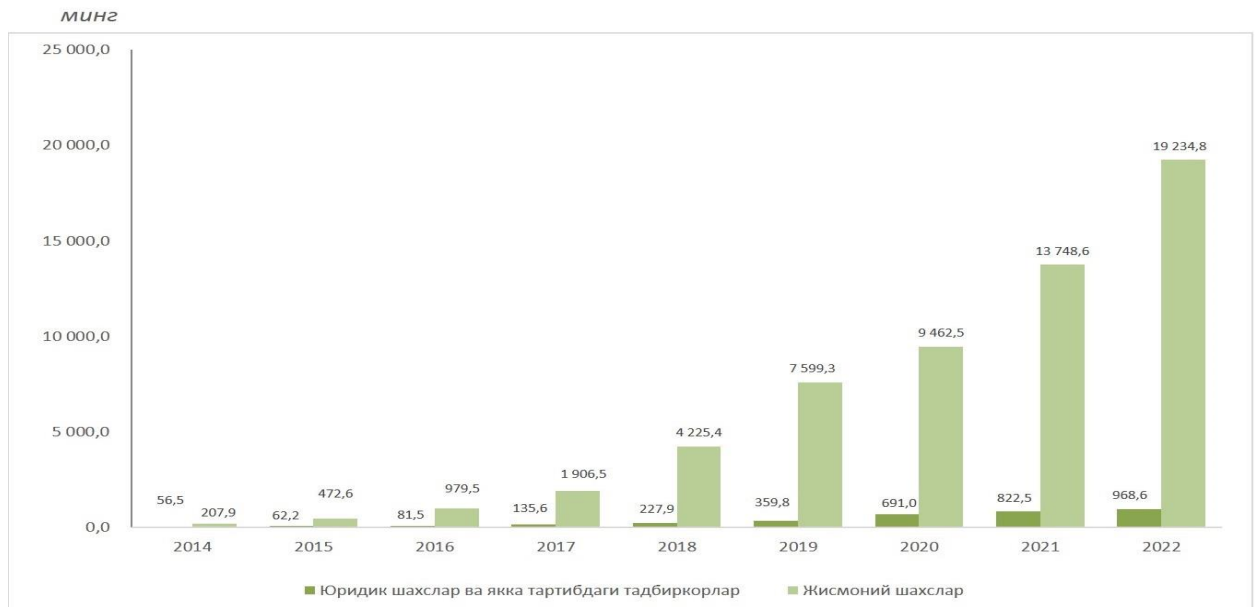
Масофадан хизмат кўрсатиш тизими мижозларга тақдим этилаётган хизматларнинг характерига кўра икки турга бўлиш мумкин:

- информацион;
- транзакцион.

Информацион банкинг мижозларга молиявий маълумотларни тақдим этишга йўналтирилган бўлса, транзакцион банкинг молиявий операцияларни амалга

оширишга имконият яратади. Масофавий банк хизматларининг асосий тамойили мижоз ва банк ўртасида турли ахборотларнинг масофадан алмашинуви ҳисобланади. Бунда банк томонидан мазкур амалиётнинг хавфсизлиги таъминланади.

2020 йил давомида иккита миллий чакана ("Uzcard" ҳамда "Humo") тўлов тизимларининг Visa, Mastercard, China Union Pay ҳамда Мир халқаро тўлов тизимлари билан интеграцияси самарали амалга оширилди. Бу эса, ушбу халқаро тўлов тизимлари карталари фойдаланувчилари, яъни мамлакатимизга ташриф буюрувчи туристлар, меҳмонлар учун кенг шарт-шароитлар яратган ҳолда "Uzcard" ҳамда "Humo" тўлов инфратузилмаси (банкматлар ва тўлов терминаллари тармоғи) орқали миллий валютада тўловларни амалга ошириш имкониятини беради.



1-расм. Масофадан банк хизматларини кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчиларнинг сони [7] (турлари бўйича) 1 январь ҳолатига

Юртимиздаги ҳар бир тижорат банки учун ривожланган давлатлардаги

банклар амалиётини ўрганиш ва замонавий хизмат кўрсатиш технологияларига эга бўлиш муҳим аҳамият касб этади. Халқаро муносабатларга киришар экан, ҳар бир банк хорижий банклар орқали ҳисоб-китоблар ўтказиши ва халқаро

стандартларга риоя қилиши талаб этилади. Жаҳон иқтисодиёти глобализацияси шароитида ташқи иқтисодий фаолиятга хизмат кўрсатиш аҳамияти ортиб бормоқда, бу ҳолат инвестицион, консултацияцион, информацион хизматлар, активларни бошқариш каби хизмат турлари ҳажми ортиб бораётганлиги билан изоҳланади. Хизмат кўрсатишда турли телекоммуникацион воситалар: телефон, факс, интернетдан фойдаланилмоқда. Бу эса ўз навбатида банклар томонидан информацион технологиялар ва персоналга ажратаётган маблағлар

ҳажмининг ортиб боришига олиб келмоқда.

Ғарбий Европа, АҚШ ва бошқа мамлакатларда тижорат банкларининг тўлов тизими нобарқарор ҳолатига тушиб қолиш ва молиявий беқарорлигининг қатор сабаблари ҳамда унга таъсир этувчи омиллар мавжуд бўлиб, мамлакатда макроиқтисодий беқарорлик, самарали ва такомиллашган назоратнинг жорий этилмаганлиги, банк фаолияти устидан бошқарувнинг заифлашуви ҳисобланади, банклар фаолиятида операцион узилишларнинг юз бериши кабилар шулар жумласидандир.

1-жадвал

Дунёда рақамли банк хизматларини кўрсатувчи, мижозлари сони бўйича етакчи тижорат банклари [8].

№	Банк номи	Асосчи компания	Давлат	Мижозлар сони (млн)
1	ING Diba	ING Group	Германия	8,5
2	Capital One 360	Capital One Financial	АҚШ	7,8
3	USAA Bank	USAA	АҚШ	7,0
4	FNBO Direct	First National of Nebraska	АҚШ	6,0
5	Rakuten Bank	Rakuten	Япония	5,0
6	Tinkoff Bank	-	Россия	5,0
7	TIAA Direct	TIAA-CREF Trust Company	АҚШ	3,9
8	Discover Bank	Discover Financial Services	АҚШ	3,5
9	Alior Bank	-	Польша	3,0
10	DKB AG	-	Германия	3,0

1-жадвал маълумотларида кўра дунёда рақамли банк хизматларини кўрсатувчи, мижозлари сони бўйича TOP 10 талик тижорат банклари келтирилган. Германияда ING Diba банки 8,5 млн. мижозга эга бўлиб биринчи ўринни эгаллаган, ушбу ТОП 10 таликдан АҚШнинг 5 та тижорат банки, жумладан, 7,8 млн. мижоз билан CapitalOne 360 банки, 7,0 млн. мижоз билан USAA Банк банки, 6,0 млн. мижоз билан FNBO Direct

банки, 3,9 млн. мижоз билан TIAA Direct банки ҳамда 3,5 млн. DiscoverBank банклари ўрин олган, ушбу TOP 10 ликдан МДХ давлатлари ичида Россиянинг Tink off Bank банки мижозлар сони 5,0 млн.ни ташкил этиб олтинчи ўридан жой олган.

Виртуал банклар ўз номи билан фақат интернет тармоғида мавжуд бўлиб, тўловларни барчасини интернет орқали қабул қилиб ўтказувчи жисмоний жиҳатдан мавжуд бўлмаган (офисига эга

бўлмаган) тижрат банклари саналади.

Унда барча амалга оширилаётган банк амалиётлари махсус дастур асосида назорат қилиб борилади ва тегишли малакали мутахассислар томонидан кузатиб борилади.

Ҳар бир тизимда муаммо мавжуд бўлиб, Интернет-банкнинг ҳам муаммо етарличадир. Бу муаммоларни, банк ичида ҳамда интернет билан боғланишда ҳам кўришимиз мумкин. Улар орасида бошқарув билан боғлиқ, молиявий, ташқи бирор ташкилотга юклатилиши мумкин, шунинг учун банк сервери ёки веб сайтига рухсат этилмаган ўзгаришларни амалга оширилишларни чеклаш мақсадида назорат жараёнини қиритиш зарур.

Мунозара. Мазкур мақолада кўриб чиқилиши лозим бўлган биринчи масала юзасидан авваламбор шунини қайд этиш лозимки, пандемия ва ундан кейинги даврда молиявий хизматлар соҳасидаги энг катта ўзгаришлар айнан тўловлар соҳасида юз бермоқда. 2020 йил давомида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 20 та тўлов ташкилотига фаолият юритиш учун лицензия берилган бўлса, 2021 йилда уларнинг сони 35 тага, 2022 йилнинг 8 сентябрь ҳолатига 46 тага етган. Шу даврда электрон пуллар тизими иштирокчилари (электрон пулларни муомалага чиқариш лицензиясига эга бўлганлар) сони 15 тагача кўпайган. Бунда эътиборли жиҳатлардан бири, тўлов ташкилотларини ташкил этишда нобанк корхоналар етакчилик қилаётган бўлса, электрон пуллар эмитентлари эса тижрат банклари ҳисобланади. Хусусан, "Bank Apelsin" АЖ ўз назорати остида бўлган "Center for digital technology and innovation" МЧЖ, "Genesis Innovation" МЧЖ, "Payway" МЧЖ ва "Bank Apelsin" АЖ электрон пул операторлари орқали

технологик, юридик, ходимлар билан боғлиқ бўлган ва ҳатто психологик муаммоларни кўришимиз мумкин.

Информацион даражада-банк маълум доирада банк товар ва хизматлари ҳақида маълумотлар беради. Бу банк ички хизматларига аралашмаганлиги учун рисклилиқ даражаси унчалик юқори эмас. Ушбу даража банкнинг ўзи томонидан таъминланиши ёки

тегишли хизматларни таклиф этаётган бўлса, АТ "Алоқабанк" электрон пул хизматлари "Genesis Innovation" МЧЖ ва "Global Solutions" МЧЖ орқали кўрсатилмоқда [9]. Мазкур ҳолат нобанк ташкилотларнинг тўловлар тизимида шиддат билан кириб келаётганлиги, тижрат банклари эса инновацион техногияларга асосланган янги хизматлар сегментида фаоллик кўрсатаётганликларидан далолат беради. Аммо таҳлилий маълумотлар нобанк ташкилотлар, хусусан банк карталари асосида банклараро чакана тўлов тизимлари ўз фаолияти йўналишларини жиддий равишда ўзгартираётганликларини кўрсатади. Хусусан, Uzcard банклараро чакана тўлов тизимида рақамли экотизимни ташкил этиш борасида фаол чора-тадбирлар мажмуаси амалга оширилмоқда. Uzcard томонидан ташкил этилган корпоратив акселератор стартаплар асосида илғор технологик ишланмаларни излаш, қўллаб-қувватлаш ва амалиётга жорий этишга қаратилган. Бунда стартаплар билан ишлаш босқичлари Uzcard тизимида фаолият юритувчи 20 дан ортиқ етакчи мутахассислар билан мулоқотни ўрнатиш, стартаплар меҳник ва молиявий экспертизадан ўтказиш, дастлабки синовлардан муваффақиятли ўтган

стартапларни компания қошида ташкил этилган ва устав капитали 1 млн. АҚШ долларига тенг бўлган "UZCARD Ventures" орқали молиялаштиришга қабул қилишдан иборат.

Молиялаштириш ҳажми 25-50 минг АҚШ долларида (сўм эквивалентида) 200 минг АҚШ долларигача бўлиши белгиланган [10]. Фикримизча, Uzcard компанияси фаолияти фақат тўловлар соҳаси билан чекланмасдан молиявий хизматларнинг бошқа соҳаларига кириб боришни, шунингдек, хусусий экотизимни шакллантиришни режа қилаётганлигидан далолат беради. Мазкур

мулоҳазанинг асосланганлигини аниқлаш учун Uzcardнинг швейцариялик ҳамкори бўлган ZoodPay компаниясининг фаолияти таҳлил қилинади. Компания расмий веб-сайтида эълон қилинган маълумотларга кўра, Ўзбекистон, Ливан, Иордания, Қозоғистон, Ироқ ва Покистондаги 300 млн. дан ошқ истеъмолчи ва 5 млн. дан ортиқ савдогарларга хизмат кўрсатувчи экотизим ҳисобланади [11].

Таҳлилнинг келгуси босқичида тижорат банклари томонидан тўловлар соҳасида фаолияти натижаларининг таққослама таҳлили амалга оширилади.

2 –жадвал

“Алоқабанк” АТБ чакана тўловлар тизимининг асосий кўрсаткичлари динамикаси¹

Кўрсаткичлар	“Алоқабанк” АТБ				
	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил
Муомалага чиқарилган банк пластик карталари сони, (дона)	349 261	277 131	426 745	735 514	1 086 986
Ўрнатилган тўлов терминаллари сони, (дона)	5 958	6 293	9 822	11 130	12 059
Ўрнатилган банкомат ва инфокиосклар сони, (дона)	119	126	210	243	267
Йил давомида тўлов терминаллари орқали тушган тушумлар, (млн. сўмда)	1 912 188	2 957 692	3 957 886	7 409 129	17 246 211

2-жадвал маълумотлари “Алоқабанк” АТБ томонидан нақд пулсиз тўловлар бўйича чакана хизматлар соҳасини ривожлантириш борасида эътиборга молик чора-тадбирлар амалга

оширилаётганлигидан далолат беради. Хусусан, муомалага чиқарилган пластик карталар сони 2021 йил якунида 1 086 986 тани ташкил этиб, 2017 йил якунига нисбатан 737 725 тага ёки 3,1 баробарга

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

кўпайган. Бунга мос равишда тўловлар терминаллари сони 6 101 тага (2 баробар), банкомат ва инфокиосklar сони 148 тага (2,2 баробар) ошган. Пластик карталар ва хизмат кўрсатиш инфратузилмасининг ривожланиши тўлов терминаллари орқали қабул қилинган маблағлар ҳажмини 2017 давомидаги 1 912 188 млн.сўмдан 2021 йил якунида 17 246 211 млн.сўмга етказиш

имкониятини берган. Шу ўринда эътироф этиш зарурки, 2021 йилнинг январь-декабрь ойлари давомида республикамизнинг энг йирик банклари ҳисобланган Ўзмиллийбанкда ушбу сумма 7 244 278 млн.сўмга, Ўзсаноатқурилишбанкда 6 796 033 млн.сўмга, Агробанкда 5 369 246 млн.сўмга тенг бўлган.

3-жадвал

“Трастбанк” АТБ чакана тўловлар тизимининг асосий кўрсаткичлари динамикаси²

Кўрсаткичлар	“Трастбанк” АТБ				
	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил
Муомалага чиқарилган банк пластик карталари сони, дона	219 785	265 082	310 287	206 517	293 832
Ўрнатилган тўлов терминаллари сони, дона	4 846	5 685	11 096	11 928	11 981
Ўрнатилган банкомат ва инфокиосklar сони, дона	117	131	131	154	265
Йил давомида тўлов терминаллари орқали тушган тушумлар, (млн. сўмда)	2 032 961	3 784 515	3 796 614	4 019 894	4 567 184

3-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, “Трастбанк” АТБда “Алоқабанк” АТБдан фарқли равишда чакана тўловлар тизими фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар динамикаси мўътадил ўсиш суратлари мавжудлигини кўрсатади. Хусусан, 2021 йил якунида муомалага чиқарилган пластик карталар сони 293 832 тани ташкил этиб (“Алоқабанк” АТБ нисбатан 793 154 тага

кам), 2017 йилга нисбатан 133,6 фоизга кўпайган. Аммо тўлов терминаллари ҳамда банкомат ва инфокиосklar сониде кескин ўсиш тенденциялар мавжуд (мос равишда 2,5 ва 2,3 баробарга). Банкнинг тўлов терминаллари ҳамда банкомат ва инфокиосklar сонининг кескин ўсиши улар орқали амалга оширилган тўловлар ҳажмининг ошишига хизмат қилган. Гарчи 2017 йил давомида бундай

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

тушумлар 2 032 961 млн.сўмни
ташқил этган бўлса, 2021 йил

давомида 4 567 184 млн.сўмга етган ёки
2,4 баробарга кўпайган.

4-жадвал

“Ипотека-банк” АТБ чакана тўловлар тизимининг асосий кўрсаткичлари динамикаси³

Кўрсаткичлар	“Ипотека-банк” АТБ				
	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил
Муомалага чиқарилган банк пластик карталари сони, дона	1 940 152	1 490 759	1 996 262	2 474 716	2 792 837
Ўрнатилган тўлов терминаллари сони, дона	26 579	27 715	44 462	43 715	42 213
Ўрнатилган банкомат ва инфокиосklar сони, дона	118	181	450	589	637
Йил давомида тўлов терминаллари орқали тушган тушумлар, млн. сўмда	5 813 863	6 846 575	6 736 154	6 435 526	8 788 459

4-жадвал маълумотлари “Ипотека-банк” АТБ чакана тўловлар тизимида ўсиш тенденциялари мавжудлигини кўрсатади. Хусусан, 2017 йил якунида муомалага чиқарилган банк карталари сони 1 940 152 тани ташқил этган бўлса, 2021 якунида уларнинг сони 2 792 837 тага етган. Чакана тўловлар инфратузилмаси тармоғи кенгайган ҳолда 2021 якунида ўрнатилган тўлов терминаллари сони 42 213 тани (2017 йилга нисбатан ўсиш суръати 1,6 баробар), банкомат ва инфокиосklar сони 637 тани (2017 йилга нисбатан ўсиш суръати 5,4 баробар) ташқил этган. Бунинг натижасида тўлов терминаллари орқали қабул қилинган тушум суммаси 2017 йилга нисбатан 1,5 баробарга кўпайиб, 8 788 459 млн.сўмга етган.

Хулоса ва таклифлар. Мазкур

мақола натижасида тижорат банкларининг хизмат бозори ва банklar томонидан кўрсатилаётган хизмат турлари, самарадорлиги ва сифатини чуқур таҳлил қилиб чиққан ҳолда, қуйидаги илмий хулосалар шакллантирилди ва таклифлар ишлаб чиқилди:

- таклиф этилаётган хизматлар ассортиментини мавжуд конъюктурага мослаштириш, инновацион имкониятларни кенгайтириш, мижозларга персоналлаштирилган хизматларни таклиф этиш ва бошқалар молиявий технологиялар ва мижозлар бевосита мулоқот қилишга ихтисослашган ходимларга бўлган талабни ошириб юбормоқда. Банк фаолиятининг муайян соҳаларида инсон омили таъсирини камайтириш самарадорликни таъминлаш

³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

имкониятини берса, чакана хизматлар соҳаси (тўловлардан ташқари) миждозлар билан бевосита мулоқотни талаб қилади. Бунинг натижаси рақамли банк сифатида позициланаётган банкларда ходимларни сақлаш харажатлари ошиб бормоқда;

- тўловларни амалга оширишнинг муқобил каналлари сони ва турларининг ошиб боришига қарамасдан, банк карталари ва нақд пул орқали амалга оширилаётган операциялар ҳажми юқори даражада сақланиб қолмоқда. Тадқиқотларга кўра, яқин истиқболда мазкур ҳолатнинг у ёки бу томонга кескин ўзгариши рўй бермайди. Бу миждозларда пул маблағлари ҳаракатига нисбатан консерватив ёндашувнинг сақланиб

қолиши билан изоҳланиши мумкин. Мазкур ҳолат чакана хизматлар соҳасида банк карталари ҳисобварақлари орқали амалга оширилаётган операциялар Super-app технологиялари орқали босқичма-босқич кенгайтириб боришни талаб этади;

- мавжуд ва потенциал миждозларнинг молиявий имкониятларини эътиборга олган ҳолда, уларнинг ҳар бир гуруҳи учун мўлжалланган аккаунтларнинг ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ. Банкларнинг мобил иловаларида таклиф этилаётган хизматларнинг аксарият қисмидан (хусусан, маркетплейслар) фойдаланиш даражасининг пастиги мазкур масаланинг заруратини асослаб беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сонли Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020-йил 29-декабр.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 23-мартдаги “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-3620-сонли Қарори// “Халқ сўзи”. 2018-йил 24-март.
4. Дуглас Х. Банковская политика в области кредитования. - М.: Слово, 1971. -508 с.
5. Бондаренко В.М. Мировоззренческий подход к формированию, развитию и реализации «цифровой экономики»//Журнал «Современные ИТ и ИТ-образование», 2017 Код доступа: <http://inecon.org/docs/2017/>
6. “Dominant ideas of financial technologies in digital banking”, Article, Свитлана Мелниченко, Свитлана Волосович, Юрии Бараниук. 2020. www.researchgate.net
7. Жуков Е.Ф. Банки и банковские операции / Под ред. Е.Ф.Жукова.
8. Николаева Т.П. Банковский маркетинг: учебно-методический комплекс.
9. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг маълумотлари Cbu.uz
10. Брайан Г. Конкуренция в банковской сфере. - М.: Экономика и финансы, 1970.-428 с
11. Electronic Banking Group Initiatives and White Papers. - Basel Committee for Banking Supervision. - Basel, October 2000. - 27 p.
12. www.bis.org
13. Studie zum Internet-Online-Banking/e-Commerce // Electronic banking from a prudential



- supervisory perspective. - Deutsche Bundesbank Monthly Report, October 2000. - 58 p.
14. Federal Association of German Banks (Bundesverband deutscher Banken), E-Commerce als Bankdienstleistung, Daten, Fakten, Argumente, - October 2000. - 34 p.
15. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг маълумотлари Cбу.uz.
16. <https://cbu.uz/oz/payment-systems/> маълумотлари асосида
17. <https://www.zoodpay.com/?lang=ru> маълумотлари асосида тайёрланган.
18. www.bankir.ru - сайти маълумотлари асосида тайёрланган.
19. <https://finance.uz/index.php/ru/fuz-menu-technology-ru>. маълумотлари асосида